

ÖZ

Büyük Selçuklu Devleti'nin altın çağını yaşadığı Sultan Sencer (1118-1157) döneminin en önemli hadiselerinden birisi de Oğuz İsyanıdır. Oğuz boyları, Karlukların baskısına daha fazla dayanamadıkları için yaşadıkları Mâverâünnehir topraklarından Horasan'a göç etmek zorunda kaldılar. Daha sonra Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde Selçuklu Devleti'ne itaat ettiler. Üçok ve Bozok olmak üzere iki kola ayrılan Oğuz boyları, kendi beylerine bağlı olarak yaşamaktaydılar. Üçokların başında Dâd Beg oğlu Tûtî Bey, Bozokların başında ise Abdulhamid Bey oğlu Korkut Bey bulunmaktaydı. Bu boylar Sultan Sencer'e bağlı olmakla birlikte Selçuklu sarayına her yıl yirmi dört bin koyun vergi ödemekteydiler. Sultan Sencer, sayıları gittikçe artan Oğuz boylarını kontrol altında tutmak için Belh Valisi Emir Kamac'ı görevlendirdi Ancak Oğuzlar ile Kamac arasında anlaşmazlıklar baş göstermesi gönderilen görevlilerin Oğuz Türklerine karşı kötü muamelelerde bulunmaları ve görevlilerden birisinin Oğuzlardan rüşvet istediği için öldürülmesi tarafları karşı karşıya getirdi. Sultan Sencer, Oğuzlar ile savaşmaya niyetli olmamasına rağmen devlet adamlarının ısrarı üzerine bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. 1153 yılında yapılan savaş Oğuzların kazanmasıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti dağılma sürecine girdi. Akabinde sultanın Oğuzlara esir düşmesi de devlet içerisinde otorite boşluğuna neden oldu. Bu zaman zarfı içerisinde devleti toparlamak amacıyla Karahanlı soyundan gelen Mahmud Han'ın tahta çıkarılması da kötü gidişe engel olamadı. Sultanın Oğuzların elinden bir an önce kurtarılması gerektiğinin farkında olan bazı Selçuklu Devlet adamları onu kurtarmak için girişimlerde bulundukları bilinmektedir. Bu devlet adamlarından birisi de Harezmşah Atsız'dır. O, Sultan Sencer'i kurtarmak için Gur Hükümdarı, Bâvend İsfahbedî ve Nîmrûz (Sistan) Meliki ile diplomatik ilişkiler kurdu. Ardından Oğuz liderlerinden Tûtî Bey'e tehditkâr bir mektup göndererek Sultan Sencer'i serbest bırakmasını istedi. Ancak Oğuzlara karşı fiilen harekete geçmedi. Atsız'ın bu tutumu faaliyetlerinin tamamen göstermelik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada Harezmşah Atsız'ın Sultan Sencer'i kurtarmak için yaptığı diplomatik faaliyetler detaylarıyla ele alındı. Bunun için Atsız'ın İnşâ Divanı Reisi Reşîdüddin Vatvat'ın kaleme aldığı mektuplardan yararlanıldı.

Anahtar Kelimler: Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti, Tûtî Bey, Atsız, Horasan.

OGHUZ REVOLT AND THE POLICY FOLLOWED BY KHAREZMSHAH ATSIZ AGAINST THE OGHUZS

ABSTRACT

One of the most important events of the period of Sultan Sanjar (1118-1157), who brought the Great Seljuk State to its golden age, was the Oghuz rebellion. Unable to withstand the oppression of the Karluk any longer, the Oghuz tribes were forced to migrate from the Transoxiana lands where they lived to Khorasan. Then, under the reign of Sultan Melikshah (1072-1092), they submitted to the Seljuk State. The Oghuz tribes, divided into two branches as Üçok and Bozok, lived under the obedience of their own beys. The Üçoks were led by Tûtî Bey, the son of Dad Beg, and the Bozoks were led by Korkut Bey, the son of Abdulhamid Bey. These tribes were loyal to Sultan Sanjar and paid a tax of twenty-four thousand sheep to the Seljuk palace every year. Sultan Sanjar assigned Emir Kamac, the governor of Belh, to keep the increasing number of Oghuz tribes under control. However, disagreements arose between the Oghuz and Kamac, the ill-treatment of the Oghuz Turks by the sent

* Dr., Muş/TÜRKİYE, E-posta: mustafakoksal13@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6360-0957.

officials, and the killing of one of the officials because he asked for a bribe from the Oghuz brought the parties face to face. Although Sultan Sanjar did not intend to fight the Oghuzes, he had to accept the offer upon the insistence of his statesmen. In 1153, the Oghuz won the war and the Great Seljuk State began to disintegrate. Subsequently, the sultan's captivity to the Oghuz caused a vacuum of authority within the state. In this period of time, the enthronement of Mahmud Khan, a descendant of the Qarakhanid lineage, to the throne in order to recover the state could not prevent the bad course. It is known that some Seljuk statesmen, who were aware of the need to rescue the Sultan from the hands of the Oghuzes as soon as possible, made attempts to save him. One of these statesmen was Khwarezmshah Atsiz. In order to rescue Sultan Sanjar, he established diplomatic relations with the ruler of Ghur, Bāwand Isfahbedī and the Malik of Nīmruz (Sistān). He then sent a threatening letter to Tūti Beg, one of the Oghuz leaders, asking him to release Sultan Sanjar. However, he did not actually take action against the Oghuz. This attitude of Atsiz reveals that his activities were purely for show. In this study, the diplomatic activities of Khwarezmshah Atsiz to rescue Sultan Sanjar are discussed in detail. For this purpose, the letters written by Reşîdüddin Vatvat, the head of Atsiz's İnşâ Divan, were utilized. We believe that this study will contribute to future research in this field.

Keywords: Sultan Sanjar, Great Seljuk State, Tufi Beg, Atsiz, Khorasan.

GİRİŞ

Anuşteginler olarak da bilenen Hârezmşahlar (1097-1231), Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Anuştegin'in Selçuklu sarayında “*taştardlık*”¹ makamına getirilmesi Hârezmşahların tarih sahnesine çıkışlarının da başlangıcı oldu. Onun vefatının ardından yerine oğlu Kutbeddîn Muhammed (1097-1128) Hârezmşahlık² makamına atanmasıyla Hârezm bölgesi, Anuşteginiler hanedanlığı tarafından fiilen yönetilmeye başlandı. Kutbeddîn Muhammed, 30 yıl boyunca bu görevi ifa etti. Onun 1128 yılında vefat etmesinin ardından oğlu Atsiz, Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in (1118-1157) tensipleriyle bu makama tayin edildi.³

Atsiz'in Hârezmşahlık yaptığı süreci I. Sadakat Dönemi (1128-1135), İsyan Dönemi (1135-1147) ve II. Sadakat Dönemi (1147-1156) olmak üzere üç alt başlık altında inceleyebiliriz. O, Hârezmşahlık makamına atandığı 1128 yılından 1135 yılına kadar Selçuklu Devleti'ne sadakatle hizmet etti. Hârezmşah'ın Mâverâünnehir Seferi ve Dinever Savaşı'nda gösterdiği yararlılıklar sayesinde Sultan Sencer'in yanında itibarı giderek artmaya başladı. Atsiz'in itibarının hızlı bir şekilde artması Selçuklu ordusunun komuta kademesinde rahatsızlığa neden oldu. Komutanların bu denli rahatsız olmasının sebebi kıskançlıktır. Bunun için komutanlar, Atsiz hakkında bir takım asılsız iddialar ortaya atarak onu karalamaya başladılar. Onların asıl amacı Hârezmşah'ı sultanın gözünden düşürmekti. Sonunda da başarılı oldular. Hatta 1135'te yapılan Gazne Seferi sırasında komutanlardan bazılarının Atsiz'in hayatına kastetmeleri bardağı taşıran son damla oldu. Selçuklu komutanlarının yaptıkların Selçuklu Hükümdarının sessiz kalması ise Hârezmşah'ı çok korkuttu.⁴ Ordu, Gazne Seferi'nden Belh'e döndüğünde Atsiz, Sultan Sencer'in huzuruna çıkarak Hârezm'e geri dönmek istediğini bildirdi. Sencer, onun bu isteğini geri çevirmeyerek gitmesine izin verdi. Hârezmşah Atsiz, huzurdan ayrıldıktan sonra Sultan Sencer, yanındaki devlet adamlarına dönerek onu bir daha göremeyeceklerini söyledi. Devlet adamları gitmesine neden müsaade ettiğini sorduklarında onun devlete büyük hizmetlerde bulunduğunu, bu isteğini geri çevirmenin hükümdarın şanına yakışmayacak bir hareket olduğunu belirtti.⁵

Atsiz, Sultan Sencer'in kendisine karşı yapılan haksızlıklara karşı herhangi bir müdahalede bulunmamasını kabullenemedi. Ancak Sultan Sencer'in kendisini Hârezm'e göndererek hayatını kurtardığının farkında değildi. Hâlbuki sultan, bu tutumuyla Hârezmşah'ı Selçuklu komutanlarından gelebilecek kötülöklere karşı koruma altına almıştı. Çünkü Sultan, Atsiz'ı korumaya kalkmış olsaydı komutanlar üzerindeki hâkimiyetini kaybedebilirdi. Bu durum dönemin kudretli hükümdarının prestijinin sarsılmasına neden olabilirdi. Ayrıca ordu içerisinde çıkabilecek bir huzursuzluk askerin düzeninin bozulmasına ve yapılacak olan seferlerin sekteye uğramasına yol açabilirdi. Sencer çok yerinde bir karar vererek komutanların kendisine karşı cephe almalarının önüne geçti. Böylece ordu üzerindeki hâkimiyetini de korumuş oldu. Çünkü Sultan, bir kişi yüzünden koca bir devleti tehlikeye atmayı göze alamazdı. Bu sebepten komutanların yaptıklarına sessiz kaldığını düşünmekteyiz.

¹ Hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen getiren saray görevlisi. Erdoğan Merçil, “Taştard”, *DİA*, C.40, TDV Yay., İstanbul, 2011, s.161.

² İslâm öncesi dönemden itibaren Hârezm bölgesi idare eden valilere verilen unvandır. Aydın Taneri, “Hârezmşahlar”, C. 16, *DİA*, TDV Yay., İstanbul, s.228.

³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi'l Tarih (İslâm Tarihi)*, C.11, çev. Abdulkadir Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 224; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ, (Devre-i Moğol, Harezmsahiyye, İsmailiye)*, tsh. Mansur Servet, Müesse-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1342, s. 152; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, 2013, s. 256; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecmaü'l- Ensâb*, tsh. Mir Hâşem Muhaddis, İntişârât-ı Emirkebiri, Tahran 1372, s.135; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara 2021, s.108; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând. *Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük Ve'l-Hulefâ*, C.4, Kitapfurûş-i Hayyam, Tahran 1339, s. 357; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 44.

⁴ Cüveynî, *age*, s.152; Cüveynî, (trc), s.256; Şebânkâreî, *age*, s.135; Şebânkâreî (trc), s.107; Mîrhând, *age*, C.4, s.358; Kafesoğlu, *age*, s. 46.

⁵ Cüveynî, *age*, 153; Cüveynî, (trc), 256; Kafesoğlu, *age*, 45.

1. Hârezmşah Atsız'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne İsyanı ve I. Hârezm Seferi (1138)

Birinci Hârezm Seferi hakkında bilgi vermeden önce Sultan Sencer'i bu sefere mecbur kılan sebepleri incelemek yerinde olacaktır. Seferin sebebi olarak sadece komutanların sultanı sürekli olarak Atsız'a karşı kışkırtmaları olarak göstermek yeterli değildir. Eğer Sultan, komutanların kışkırtmalarına göre hareket etseydi onun Hârezm'e dönmesine müsaade etmezdi. Hatta rahatlıkla ortadan kaldırabilirdi. Ancak tüm baskılara rağmen Atsız'a karşı herhangi bir hamlede bulunmadığı gibi faaliyetlerini de temkinli olarak takip etti. Sultan Sencer'i Hârezm'e sefer yapmaya mecbur kılan asıl sebep, Atsız'ın yaşanan olayları bahane ederek göçebe Türkleri etrafına çekmeye çalışması ve ardından Selçuklular için stratejik öneme sahip Mankışlak⁶ ve Cend⁷ şehirlerini ele geçirip sınırları koruyan gazileri ve Müslüman halkı katletmesidir.⁸

Hârezmşah'ın yaptığı bu eylemler, dönemin Selçuklu hâkimiyet anlayışına da aykırıydı. Ancak devlete bağlı olan hükümdarlar, sultandan izin almadan sınırlarını genişletmek için fetih hareketlerine girişebilirlerdi. Genel bir vali olmaktan öteye bir vasıf taşımayan Atsız'ın yaptığı faaliyetlerle kendisini Karahanlılar ve Gaznelilerle eş değer görmesi dikkat çekicidir. Hârezmşah Atsız bu tutumunun altında yatan en önemli neden, önce Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet haline gelip ardından müstakil bir devlet olma isteğidir. Hârezmşah'ın böyle bir girişimde bulunması Sultan Sencer tarafından devlete karşı meydan okuma olarak kabul edildi. Yaşanan gelişmeler Sultan Sencer'i Hârezmşah Atsız üzerine sefer düzenlemeye mecbur bıraktı. Peki sadece bir eyalet valisi olan Atsız, dönemin kudretli hükümdarı Sultan Sencer'e karşı isyan etme cesaretini nereden bulmuştu? Bu soruya cevap vermek oldukça güçtür. Ancak Hârezmşah'ın meydana gelen hadiseleri iyi analiz ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Hârezmşahlar çok önceden beri Kıpçaklar üzerine düzenledikleri seferler sayesinde bölgede önemli bir nüfuza sahip olmuşlardı. Atsız'ın bu nüfuzunu kullanarak Cend ve Mankışlak bölgelerinde yaşayan Türklerden hatırı sayılır bir askerî güç elde etmiş olması, sultana karşı savaşma cesareti vermiş olabilir.

Şebânkâreî'ye göre Atsız'ın isyan etmesinin nedenlerinden biri de Abbâsî halifesinin ona mektuplar gönderip meliklik teklifinde bulunarak Sultan Sencer'e karşı kışkırtmasıdır.⁹ Yukarıda zikredilen sebeplere ek olarak Hârezm'de bulunan Selçuklu devlet adamlarının tutuklatılarak mal varlıklarına el konması, ayrıca Horasan bölgesine giden yolların tamamen kapatılması seferin yapılmasını kaçınılmaz hale getirdi.¹⁰ Aslında sultanın bu sefere katılması gerektirecek bir durum yoktu. Ancak Belh'e geldiğinde Atsız'ın haddini aşan tutum ve davranışlar içerisinde olduğunu, ayrıca Selçuklu devlet adamlarının Cend ve Mankışlak'ta öldürülen gazilerin ve masum halkın intikamının bizzat sultan tarafından alınması konusunda ısrar ettiler. Sultan, devlet erkânının isteğini kabul ederek onu cezalandırmak için bizzat ordunun başına geçti ve Eylül 1138'de ordusuyla başkent Merv'den yola çıktı.¹¹ Horasan, Sîstan, Irak ve Mazenderan bölgelerinden gelen askerlerden oluşan Selçuklu ordusu, önce Belh'e ardından Ceyhun Nehri'ni takip ederek Hârezm'e doğru ilerledi. Sencer, Hârezmşah'ın pişman olup aman dilemesini ümit ettiğinden ağır hareket ediyor, Atsız'ın izlediği yolun yanlış olduğunu anlaması ve özür dilemesi için ona zaman tanıyordu. Ancak Atsız'ın af dilemek yerine savaşmak için hazırlıklarına hız vermesi sultanın ümitlerini boşa çıkardı. Hârezmşah, bu tutumuyla Sultan Sencer'e savaşmaktan başka bir çare bırakmıyordu. O, savunma için bölgenin en korunaklı kalelerinden Gürgenç yakınlarında bulunan Hezâresb Kalesi'ni seçerek gerekli tedbirlerini aldı. Ayrıca Ceyhun Irmağı üzerinde bulunan su bentlerini açtırarak Selçuklu askerlerinin geçiş güzergâhını sular altında bıraktı. Güzergâh değiştirmek zorunda kalan Selçuklu ordusu, Hârezm'e ulaşmak için çöl yoluna yöneldi. Böylece Atsız, yaptığı bu manevralar sayesinde zaman kazanmış oldu.¹²

İki ordu Kasım 1138'de Gürgenç¹³ yakınlarında karşı karşıya geldiler. Şiddetli çarpışmaların meydana geldiği savaşta çoğunluğu Kıpçak askerlerinden müteşekkil olan Atsız'ın ordusu darmadağın oldu. Kaynakların verdiği bilgilere göre Hârezmşah, yaklaşık on bin kayıp vererek kaçmak zorunda kaldı. Esirler arasında Atsız'ın

⁶ Günümüzde Hazar Denizi doğusunda Kazakistan sınırları içerisinde yer alan ve dağlar kaplı tarihi bölgedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Mankışlak", *DİA*, C.27, TDV Yay., İstanbul, 2003, s. 569-570.

⁷ Cend şehri, İslâm coğrafyacılarının tarifine göre bugün Kazakistan sınırları içerisinde yer alan ve Seyhun Nehrin'nin aşağı kısmında bulunan Oğuz Türklerinin yaşadığı üç şehirden biridir. Diğer şehirler Yenikent ve Huvâre'dir. Şehir nehrin sağ tarafında Hârezm'e on günlük uzaklıkta ve bugünkü Kızılorda şehri civarında kurulmuştur. Bu şehirlerin kimler tarafından ne zaman kurulduğuyla ilgili olarak herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Cend'in Hârezm'e giden ana ticaret yolu güzergâhında bulunması İpek Yolu ticareti açısından önemlidir. Ayrıca Deşt-i Kıpçak bozkırından gelen saldırılara karşı ileri karakol görevi üstelenmiştir. Abdülkerim Özeydin, "Cend" *DİA*, C.7, TDV Yay., İstanbul, 1993, s.359-360.

⁸ Kafesoğlu, *age*, 47; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s.313-314; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.347.

⁹ Şebânkâreî, *age*, 135; Şebânkâreî, (trc), 107.

¹⁰ Kafesoğlu, *age*, 47-48; Köymen, *age*, 314-315; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, C. 1, İSAM, İstanbul, 2017, s.262.

¹¹ Cüveynî, *age* s.256; İbnü'l-Esir, C.11, 67; Mîrhând, C.4, s.359; Kafesoğlu, *age*, s.48; Köymen, *age*, s.316.

¹² İbnü'l-Esir, C.11, s. 67; Cüveynî, *age*, s. 152; Cüveynî, (trc) s.256; Barthold, *age*, s.341; Kafesoğlu, *age*, s.48; Özgüdenli, *age*, s.268; A.C.S Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (Çev. Özkan Akpınar), İletişim Yay., İstanbul, 2020, s.114.

¹³ Hârezm bölgesinin ikinci başkenti olup Ceyhun Nehri'nin sol yakasında yer alır. Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, yay.haz. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015,542.

oğlu da vardı. Sultan onun derhal huzuruna getirilmesini emretti. Huzura getirilen Atlığ¹⁴ hemen öldürüldü. Geriye kalan Hârezm askerleri ise Selçuklu ordusuna katılmaları şartıyla affedildiler. Aslında bağışlamayı çok seven ve bu konuda çok örnekler sergileyen Sultan Sencer'in hiç tereddüt etmeden Atsız'ın oğlunu öldürmesi Hârezmşah'a karşı duyduğu öfkeyi de ortaya koymaktadır. Selçuklu Hükümdarı bu seferden sonra bölgede yeniden hâkimiyetini tesis etti. Hârezm'in idaresini yeğeni Melik Gıyaseddin Süleymanşah'a vererek Şubat 1139'da Merv'e geri döndü.¹⁵

Sultan Sencer, Birinci Hârezm Seferi'nden sonra fetihnâmeler hazırlattı. Bunları seferde büyük yararlılıklar gösteren emirlerinden Feleküddin Ali aracılığıyla Bağdad, Huzistan, Fars, Irak ve kendisine bağlı olan diğer bölgelere gönderdi. Yapılan seferlerin sebepleri ve Hârezmşah'ın kendisinden izin almadan sınır boylarında yaptığı faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verdi. Sultan, Atsız'dan “*Şu Harezmsah Muhammed oğlu divâne müdbir (talihisiz)*” olarak bahsederek onu nankörlükle suçladı. Fetihnâmede Atsız'ın kendisinin izni sayesinde Hârezm'e dönebildiğini hatırlatarak Mankışlak ve Cend'e saldırmaya ve masum halkın ve gazileri öldürmeye hakkı olmadığını belirtti. Sultan Sencer, Atsız'ın hiçbir emir almadan başına buyruk hareket etmesini devlete karşı isyan olarak değerlendirdi.¹⁶

Sultan Sencer, düzenlediği sefer sonucunda devletin sınırlarını emniyet altına aldı. Ayrıca Hârezm'in İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olması nedeniyle bölgede yapılan ticaretin sekteye uğramadan devam etmesini sağladı. Bu sayede Selçuklu Devleti'nin Hârezm'den gelen gelirlerini de muhafaza etmiş oldu. Bölgede asayiş sağladığını düşünen sultan, yanıldığını anlamakta gecikmedi. Sencer'in Horasan'a döndüğünü öğrenen Atsız, Süleymanşah'ın yönetiminden memnun olmayan halkın desteğini alarak bu toprakları yeniden ele geçirdi. Hârezmşah'ın yeniden yönetimi ele geçirmesine halk çok sevindi. İdareyi kaybeden Süleymanşah, amcasının yanına dönmek zorunda kaldı.¹⁷ Atsız'ın Hârezm halkının desteğini almasının en önemli nedeni, halkın uzun yıllardan beri Anuştegin'in soyundan gelen idarecilerin yönetiminden memnun olmalarıdır.

2. Atsız'ın Buhârâ'yı Ele Geçirmesi

Hârezmşah Atsız idareyi ele aldıktan sonra bölgede faaliyetlerine devam etti. Önce Cürcân tarafına akınlar düzenleyerek Bâvendilerin¹⁸ (665-1349) hâkim olduğu topraklarda yer alan Kebûdcâme Kalesi'ni¹⁹ ele geçirip komutanını esir aldı. Durumdan haberdar olan Bâvend İsfahbedi Alâü'd-devle'nin oğlu Şah Gazi Rüstem (1140-1165)²⁰, komutanını serbest bırakması için Hârezmşah'a arabulucu olarak gitti. Bu hadise sayesinde Hârezmşahlar ve Bâvendiler arasındaki ilişkilerin de temeli atılmış oldu.²¹ Atsız 1140'ta Buhârâ'ya yöneldi. Bu dönemde Buhârâ valiliği görevini Emir Zengî b. Ali yürütmekteydi. 1140 yılında Hârezmşah, Buhârâ'ya saldırarak ele geçirdiği şehri tahrip edip kalesini yıktırdı. Nerşahi bu kalenin iki yıl boyunca yıkık kaldığını daha sonra Karahıtaylar tarafından tamir edilerek eskisinden daha sağlam bir hale getirildiğini kaydetmektedir.²² Atsız'ın Birinci Hârezm Seferi'nde ağır bir yenilgiye uğramasına rağmen kısa sürede askerî güç toplayarak Buhârâ'ya saldırması dikkat çekici bir husustur. Bu durum onun bölgede asker toplayacak kadar önemli bir nüfuza sahip olduğunu göstermektedir.

Atsız, Sultan Sencer'i çok iyi tanıdığından Buhârâ'da yaptıklarının yanına kâr kalmayacağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple sultanın gazabına uğramamak için Mayıs 1141'de kaleme aldığı bir Sevgendnâme'yi²³

¹⁴ Cüveynî, *age*, s. 152; Cüveynî, (trc) s.256-257; İbnü'l-Esir, C.11, s. 67; Mîrhând onun adını Kutluğ, kaydetmektedir. Mîrhând, C.4, s.357.

¹⁵ Cüveynî, *age*, s.152; Cüveynî, (trc), 256-257; İbnü'l-Esir, C.11, S.67; Mîrhând, C.4, s.358; Mîrhând, (trc), s.32; Kafesoğlu, *age*, 48; Ziya Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rivazev, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s.5; Barthold, *age*, s.341; Peacock, *age*, 114-115.

¹⁶ Bünyatov, *age*, s. 6.

¹⁷ İbnü'l-Esir, XI, 67; Cüveynî, 153; Cüveynî, (trc) 257; Hamdullah Müstevfi, *age*, s.481; Hamdullah Müstevfi, (trc), s.385; Mîrhând, C.4, 358; Mîrhând, (trc), 31; Barthold, *age*, s341; Özgüdenli, *age*, s. 268.

¹⁸ Hazar Denizi'nin güney sahilinde yer alan ve 665-1349 yılları arasında Mâzenderan olarak da bilinen Taberistân bölgesinde hüküm süren hanedanlıktır. Bkz. Erdoğan Merçil, “Bâvendiler” *DİA*, C.5, TDV Yay., İstanbul, 1992, s.214-216.

¹⁹ Taberistan eyaleti sınırları içerisinde ipek üretiminin yapıldığı ve verimli tarım arazilerine sahip Kebûdcâme bölgesinde bulunan kaledir. Bkz. Le Strange, *age*, s. 458.

²⁰ Bâvend İsfahbedi Alâü'd-devle Ali'nin oğludur. Şah Gazi Rüstem, babasına baskı yaparak yaşlı olduğunu öne sürüp 1140'da tahta çıktı. Şah Gazi Rüstem dönemi Bâvendilerin altın çağını yaşadığı dönemdir. Bkz. Ömer Tokuş, “Taberistan Dağlarının Melikleri Bâvendiler (45-750/665-1349)”, *Tarihî Peşinde Dergisi*, (20), 2018, 446; Merçil, C.5, s.215.

²¹ Seyyid Zâhirüddin b. Seyyid Nâsirüddin Mar'âşi, *Tarih-i Taberistan Rû'yan ve Mâzenderân* (Ths. Muhammed Hüseyin Tesbihi) Müessesesi-i Matbuat-i Şarkî, Tahran, 1345, 19; İbn İsfendiyâr, *Tarih-i Taberistân*, C.2, (Tahs. Abbas İkbâl), Tahran, 1386, s. 96; Kafesoğlu, *age*, s.49; Akif Rençber, “Bâvendilerin Hârezmşahlar İle Münasebetleri” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2, 2, 2019, s.173

²² Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşahi, *Tarih-u Buhârâ*, çev. Emin Abdolmecid Bedevî- Nasrullah Mübaşir el- Terâzi), Dârü'l- Maarif, s. 44; Nerşahi, *Tarih-i Buhârâ*, (Tash. Müderris Râzi), İntişarat-ı Bunyad- Ferhengî İran, Tahran, 1351, s.25; Narshakhi, *The History of Bukhara*, çev. Richard N. Freye, Cambridge, The Medieval Academy of America, 1954, s.24; Abdullah Duman, *Nerşahi'nin Târih-u Buhârâsı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, s.216; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Nerşâhi, *Târih-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 39; Köymen, *age*, s.321.

²³ Müslüman Türk Devletlerinde kendilerine bağlı olan devletlerin bağılıklarını bildirdikleri antlaşmaya verilen addır. Erkan Göksu, “Türkiye Selçuklu Devletine Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme”, 81, (290), *Belleten*, 2017, 43-44.

(Yeminnâme) Sultan Sencer'e göndererek itaatini arz etti.²⁴ Hârezmşah Atsız'ın hem oğlunun katili hem de can düşmanı olan bir hükümdara neden büyük bir yeminle itaat ettiği sorusuna cevap aramak gerekir. Ancak bu sorunun cevabını vermek oldukça güç gözükmektedir. Harezmşah sevgendnâme'yi muhtemelen Katvan Savaşı öncesinde Mâverâünnehir'de meydana gelen olayları çok iyi analiz ederek safını belli etmek amacıyla gönderdi. Çünkü sultanın Mâverâünnehir Seferi'ne çıkmadan önce Atsız üzerine düzenleyeceği bir sefer, onun tüm planlarını alt üst edebilir ve bağımsızlığını kazanma yolunda ağır bir darbe alabilirdi. O, böyle bir riski göze alamazdı. Hârezmşah Atsız, Sultan Sencer'in kendisini bir tehdit olarak gördüğünü çok iyi biliyordu. Bu yüzden sultana itaat ederek dikkatini yapacağı Mâverâünnehir Seferi'ne vermesini sağladı. Yaptığı bu hamle sayesinde kendisini Sultan Sencer'in gazabından korudu. Böylece, bu ahit sayesinde sultanın arkasını emniyete aldığını ve Karluklar üzerine düzenleyeceği sefer için elinin güçlendiğini düşünmesini sağladı. Böylece sultana bağlılığını bildirerek hem oğlunu öldürdüğü için ona karşı duyduğu kını hem de içinde beslediği bağımsızlık arzusunun gizlemeyi başardı. Hârezmşah Atsız, gönderdiği sevgendnâmeden kısa süre sonra 1141'de meydana gelen Katvan Savaşı'nda Sultan Sencer'in Karahıtaylara yenilmesiyle birlikte Selçuklu Devleti'nin bir daha toparlanamayacağını düşündüğünden uzun zamandan beri hayalini kurduğu bağımsızlığını kazanma fırsatı yakaladı. Bu yüzden Selçuklu hükümdarını yok sayarak verdiği sözlerin hiçbirisine sadık kalmadı. Atsız'ın verdiği sözleri tutmaması Sultan Sencer'in ondan intikam almak için düzenlediği İkinci Hârezm Seferi'ne neden oldu.

3. Katvan Savaşı Sonrası Atsız'ın Horasan'daki Faaliyetleri

Katvan Savaşı'nın Selçuklular ve Karahıtaylar kadar Hârezmşahlar için de önemli sonuçları vardı. İlk olarak hiç beklenmedik bir şekilde Moğollara yenilen Selçuklu Devleti'nin bir daha toparlanamayacağını düşünen Hârezmşah Atsız, içten içe beslediği bağımsızlık isteğini açığa vurdu. Oysa savaştan sadece dört ay önce Sultan Sencer'e gönderdiği sevgendnâmeyle bağlılığını bildirmişti. Anlaşılan o ki Hârezmşah'ın sultana verdiği yemine sadık kalmayarak eline geçirdiği fırsatı değerlendirmek istedi. Kaynaklar onun Karahıtayları, Selçuklulara karşı sürekli olarak kışkırttığı ve ikili oynadığı yönünde bilgiler vermektedirler.²⁵ İbnü'l-Verdi konuyu bir adım öteye taşıyarak Atsız'ın bizzat savaşa katıldığını ve Karahıtayların safında Selçuklulara karşı savaştığını öne sürmektedir.²⁶ İbnü'l-Cevzi ise Hârezmşah'ın Karahıtaylar ile iyi ilişkiler kurduğunu hatta bu münasebetleri geliştirmek için onlarla evlilik bağı kurduğunu kaydetmektedir. Ancak Atsız'ın kiminle evlendiği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.²⁷ Konu hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda yukarıda nakletmeye çalıştığımız bilgilere rastlayamadık. Eğer her iki müellifin ortaya attığı iddialar doğru olsaydı hem evlilik bağı kurup hem de Selçuklulara karşı savaşan Hârezmşah, Karahıtaylara uzun süre vergi ödemek zorunda kalmazdı. Bu yüzden kaynaklarda verilen bilgiler gerçeği yansıtmamaktadır.

Katvan Savaşı'ndan sonra istiklâl isteği iyice gün yüzüne çıkan Atsız, hemen harekete geçerek Horasan topraklarına saldırmaya başladı. O, Sultan Sencer'in eski kudretine kavuşamayacağı düşüncesiyle rahat hareket etmekteydi. Ancak bağımsızlığını kazandığını zanneden vali, kısa süre sonra Karahıtayların tahakkümüne girerek vergi ödeyeceğini hesap edememişti. Sultanın yenildiğini haber aldığı anda hemen Serahs²⁸ üzerine yürüdü. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Girişte onu şehrin önemli âlimlerinden Ebu Muhammed Zeyyadî karşılayarak kendisine ikramlarda bulundu. O, şehirde iyi karşılandığı için herhangi bir tedbir almadı. Ardından Selçuklu Devleti'nin başkenti Merv'e hareket etti.²⁹ Burada da İslâm âlimlerinden Ahmed Baherzî tarafından karşılandı. Atsız kendisine itaat edilmesi şartıyla halkı affedeceğini bildirdikten sonra karargâhını şehrin dışına kurdu. Ardından ünlü âlimlerden Ebû'l-Fazl Kirmânî'den şehrin ileri gelenlerinin rehin olarak verilmesini istedi. Bu rehinler arasında Ebû'l-Fazl'ın da olmasını şart koştu. Ancak Hârezmşah'ın bu isteği halkın ayaklanmasına neden oldu. Halk, Atsız'ın önceden şehre gönderdiği askerlerin bir kısmını öldürüp bir kısmını da dışarı çıkararak kapıları kapattı. Duruma çok sinirlenen Atsız, Ekim 1141'de şehre girerek şehrin ileri gelenlerini ve aralarında Şafîi âlimi İbrahim el-Mervezî, bilgin Ali b. Muhammed b. Arslan ve Merv halkını isyana teşvik eden Şerif Ali b. İshak el-Musevî gibi önemli İslâm âlimlerini öldürerek Selçuklu hazinesine el koydu. Ardından Hârezm'e geri döndü.³⁰ Hârezmşah'ın Hârezm'e geri dönmesinin asıl sebebi, Horasan topraklarına yaptığı saldırıları fırsat bilen Karahıtayların bölgeyi ele geçirmeleridir.³¹ Çünkü Atsız, Merv'de bulunduğu sırada harekete geçen Erboz komutasındaki Karahıtay ordusu, Hârezm'e gelerek bölgeyi yağmaladı.

²⁴ Kafesoğlu, *age*, s. 49; Özgüdenli, *age*, s. 269.

²⁵ İbnü'l-Esir, C. 11, s.84-85.

²⁶ İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.92

²⁷ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî Tarihü'l-Mülük ve'l-Ümem*, C.18, nşr. Muhammed Abdulkadir İta-Mustafa Abdulkadir İta, Dârü'l-Kitab-ı İlmiyye, Beyrut, 1412, s.19.

²⁸ Serahs, Tüs'tan Büyük Merv'e giden yol üzerinde bugün Tecend Nehri olarak ta bilinen Mehşed Nehri kıyısında yer almaktadır. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, 2017, s.323-324; Le Strange, *age*, s.481-482.

²⁹ İbnü'l-Esir, C.11, 85; Cüveynî, *age*, s.152; Cüveynî, (trc), s.257.

³⁰ İbnü'l-Esir, C.11, 85; Cüveynî, *age*, 152; Cüveynî, (trc), 257; İmadeddin Kâtib el-İsfehânî el- Bündârî, *Zubedetu'l-Nuşra ve Nubetu'l-Uusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara, 2016 s. 248-249; Kafesoğlu, *age*, s.55; Köymen, *age*, s.337-338; Bünyatov, *age*, s. 13.

³¹ İbnü'l-Esir, C.11, s. 85; Köymen, *age*, s.337-338; Kafesoğlu *age*, s.55; Barthold, *age*, s. 343; Bünyatov, *age*, s. 11.

Hârezmşah bu sıralarda ordusuyla birlikte Horasan topraklarını ele geçirmekle meşguldü. Ordusunun büyük kısmı bu topraklarda olduğundan onlarla mücadele edecek askerî gücü yoktu. Bu yüzden Karahıtayların boyunduruğuna girmeyi ve otuz bin dinar vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı.³² Atsız siyasî arenada olup bitenleri iyi takip etmiş, Sencer'in mağlubiyetini iyi değerlendirmiş, onun başkentine bile girerek kendine bağlamış ve bağımsızlığını ilan etmişti. Ancak onun bağımsızlık sevinci çok sürmedi. Çünkü doğudan gelen Karahıtayların Katvan Savaşı'nda Selçukluları mağlup etmesine daha sonra kendisinin de onlara itaat etmesine sebep oldu. Kısacası Hârezmşah Atsız'ın istiklâlini kazanma hevesi başlamadan sona erdi. Onun bu tarihten sonra yaptığı faaliyetlerini bağlı olduğu Karahıtaylar adına yapmaya başladığını söyleyebiliriz. Mehmet Altay Köymen, Karahıtayların Horasan topraklarına doğrudan saldırarak yerine tahakküm altına aldığı Atsız aracılığıyla bu işleri yürüttüğünü ifade etmektedir.³³

Hârezmşah şehirde işleri yoluna koyduktan sonra Mayıs 1142'de Nişâbü'r'a yöneldi. Onu yine şehrin ileri gelenleri ve âlimleri karşıladı. Merv'de olanları bildiklerinden şehirde katliam yapmamasını istediler. O da burada yaşayan halka bir mektup göndererek canlarına dokunmayacağına dair taahhütte bulundu.³⁴ Hârezmşah Atsız, Mayıs 1142'de hutbelerden Sultan Sencer'in adını kaldırarak kendi adına okutturmaya başladı. Bu durum Sultan Sencer'e sadık olan Nişâbü'r halkı tarafından hoş karşılanmadı. Halk, Atsız'ın adının hutbede zikredilmesinde rahatsız olduklarından isyan çıkarmak istediler. Nişâbü'r'da Atsız adına hutbe okutulması ancak iki ay sürdü. Hârezmşah, Nişâbü'r halkının isyan etmesinden çekindiğinden Temmuz 1142'de hutbeleri yeniden Sultan Sencer adına okutturmaya başladı. Bu durum sultanın bölgede hâkimiyet sağlayamamasına rağmen halk nezdinde nüfuzunun devam ettiğini göstermektedir.³⁵ Atsız, yaşanan gelişmelerden sonra kardeşi Yinal-Tegin komutasında bir orduyu Beyhâk³⁶ ve Feraymûz topraklarını ele geçirmek için gönderdi. Beş ay süren bir kuşatmanın ardından şehirleri ele geçirdi. İbnü'l-Esîr, onun Horasan topraklarında yaptığı işleri başarı olarak göstermektedir. Ayrıca Sultan Sencer'in Selçuklu Devleti'nin göz bebeği olan Horasan topraklarında Atsız'ın faaliyetlerine müdahale edememesinin temel nedenini de Mâverâünnehir topraklarına hâkim olan Karahıtaylar Devleti ile komşu olmasına ve onlardan gelebilecek saldırılardan çekinmesine bağlamaktadır.³⁷

4. İkinci Hârezm Seferi (1143)

Sultan Sencer, Karahıtaylara karşı aldığı mağlubiyet nedeniyle zor günler geçirirken Atsız, bağımsızlığını kazanmak için elindeki fırsatları değerlendirmekteydi. Sultan, tüm bu olumsuzluklara rağmen devleti toparlamak ve yaşanan yenilginin açtığı yaraları sarmak zorunda olduğunun farkındaydı. Bu yüzden hızlı hareket etmesi gerekiyordu. Hârezmşah'ın Hârezm'e geri dönmesini fırsat bilen Sultan Sencer, Tirmîz'den hareket edip Horasan'a gelerek bölgede yeniden hâkimiyet sağladı. Ayrıca Karahıtayların Mâverâünnehir'den ayrılmaları sultanın Hârezm üzerine yeni bir sefer düzenlemesi için önemli bir fırsat oldu.

Sultan, sefer için gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra Temmuz 1143'te Horasan'dan hareket ederek Gürgeç topraklarına geldi.³⁸ Selçuklu ordusunun üzerine geldiğini duyan Atsız, Birinci Hârezm Seferi'nde aldığı yenilgiden dolayı Sultan Sencer ile meydan savaşı yapmayı göze alamadı. Bu yüzden savunmada kalmayı tercih etti. Gürgeç'i kuşatan askerler, mancınıklarla kale duvarlarını dövmeye başladılar. Savaş şiddetlendikçe güç kaybedip çaresiz kalan Hârezmşah, Hezâresb Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. Sultanın komutanlarından Emir Sungur doğudan, Emir Miskâtü't-Tâcî de batıdan aynı anda kaleye saldırdılar. Emir Sungur kaleden açılan gedikten içeri girmeyi başarırken batıdan saldıran Miskâtü't-Tâcî komutasındaki birlikler, Hârezm askerlerinin çabalarıyla geri püskürtüldüler. Daha sonra Hârezm ordusu, Selçuklu askerlerinin kalan kısmını şehirden çıkarmayı başardı. Yapılan saldırılar yüzünden Atsız'ın askerî gücü oldukça zayıfladı. O, Sultan Sencer'in yapacağı şiddetli bir saldırıya karşı koyacak durumda değildi. Durumun farkında olan Atsız, Selçuklu hükümdarına hemen elçiler ve değerli hediyeler göndererek kendisinden aman diledi. Sultan Sencer, onun özrünü kabul ederek bir antlaşma yapılmasını istedi. Yapılan antlaşma gereği Hârezmşah, Horasan'da elde ettiği

³² İbnü'l-Esîr, C.11, s. 85; Barthold, *age*, s. 349; Bünyatov, *age*, s.14; Ebû'l-Gazi Bahadır Han bu vergi miktarının yirmi bin eşrefî altını olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ebû'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk (Türk'ün Soy Kütüğü)* (Haz. Necati Demir), Altınordu Yay., Ankara, 2020, s.76.

³³ Köymen, *age*, s.338.

³⁴ İbnü'l-Esîr, C.11, s.85; Kafesoğlu, *age*, s. 55-56; Bünyatov, *age*, s.11.

³⁵ İbnü'l-Esîr, C.11, 85; Kafesoğlu, *age*, s.55; Merçil-Sevim, 220; Bünyatov, 14;

³⁶ Beyhâk, Horasan toprakları içerisinde Nişâbü'r'un batısında kalan Sebzevâr bölgesinin Ortaçağdaki adıdır. Le Strange, 476; Enver Konukçu, "Beyhâk", *DİA*, C.6, TDV Yay., İstanbul, 1992, s.57-58.

³⁷ İbnü'l-Esîr, C.11, 85.

³⁸ el-Hüseynî'ye göre Sultan Sencer, Atsız üzerine sefer düzenlemek için Merv'e gelerek hazırlıklara başladı. Önce güç kazanmak için askerlerine ve gazilere çeşitli hediyelerin yanı sıra üç milyon altın dağıttı. Bkz. Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali el-Hüseynî *Ahbârü'd-Devlet-is-Selçukîyye*, çev. Necati Lûgal, Ankara, TTK Yayınları, 1943, s.67; Köymen, *age*, s.343; Bünyatov, *age*, s. 14.

tüm toprakları ve hazineleri Selçuklu Devleti'ne geri verecek ve yeniden hükümdara bağlı kalarak hizmet edecekti.³⁹

Sultan Sencer'in iki kez devlete karşı isyan eden Atsız'ı küçük bir af dilemeyle bağışlayacağını düşünmek yanlış olur. Onun, Hârezmşâh'ı affetmesinin asıl nedeni, Mart 1144'te düzenlediği Harezmi Seferi'ni fırsat bilen Oğuzların Buhârâ'ya kadar gelerek şehrin surlarını yıkmalarıdır.⁴⁰ Bu durum Selçuklular açısından önemli bir tehlikeydi. Sultan Sencer, Hârezm Seferi'ni sürdürmeye devam etseydi Oğuzlar Horasan topraklarını istila edebilirlerdi. Oğuzların Horasan topraklarını ele geçirmeleri hem Selçuklu Devleti'ni temelinden sarsabilir hem de bölge halkını sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda yıkıma uğratabilirdi. Ayrıca Sultan Sencer, Katvan Savaşı'nda çok sayıda askerini kaybettiğinden Oğuzlara karşı mücadele edecek güce sahip olsa da bunu fırsat bilen Karahıtaylar ve Gurluların saldırılarına karşı koyabilecek askerî güce sahip değildi. Bu yüzden sultan, Oğuzlara müdahale etmek yerine bölgedeki dengeleri gözeterek hareket etmeyi tercih etti.

5. Üçüncü Hârezm Seferi (1147)

Sultan Sencer, İkinci Hârezm Seferi'nden sonra Atsız'ın antlaşmaya uymayacağını tahmin ediyordu. Öyle de oldu. Atsız daha önce kaybettiği Cend'i 1145'te yeniden ele geçirdi.⁴¹ Hârezmşâh, şehri kan dökmeden ele geçirdikten sonra bölge halkına bir fetihnâme göndererek hâkimiyetini ilân etti. Onun bu davranışı Üçüncü Hârezm Seferi'nin yapılmasına zemin hazırlayan sebeplerden biri oldu. Hârezmşâh, fetihnâmede şehri ele geçirmekten duyduğu memnuniyeti dile getirerek Cend'in İslâm dünyası açısından büyük bir öneme sahip olduğunun altını çizmektedir. Burada dikkat çeken başka bir husus ise Atsız'ın şehri ele geçirmek için Sultan Sencer ve ona bağlı olan devlet erkânının onayını aldığını belirtmesidir. Oysa Sultan Sencer, Atsız'ın Cend'i ele geçirmesine izin vermemişti. Hatta durumdan haberdar olan sultan, kendisine bir mektup göndererek Hârezmşâh'ı uyardı.⁴² Atsız, Sultan'ın bu uyarılarını dikkate almayarak bölgede faaliyetlerine devam etti. Hadisenin başka önemli bir tarafı da Hârezmşâh Atsız'ın yaptığı faaliyetleri bir cihat olarak nitelendirmesidir. Ayrıca çevredeki idarecilere Cend'i Hârezm'in bir parçası olarak tanımlarını istemesi bağımsızlığını ilan ettiği anlamına gelmekteydi. Atsız'ın yeniden bölgeye yönelmesinin altında yatan neden, vergi ödediği Karahıtaylardan gerekli askerî desteği alamamasıdır. Bu yüzden sultandan iki defa ağır darbe yiyen Hârezmşâh'ın yeniden güç toplamak için Kıpçakların askerî gücünden faydalanmak istedi.

Sultan Sencer, Atsız'ın yaptıkları karşısında devlet adamlarından aynı zamanda ünlü şair Edip Sâbir'i elçi olarak gönderdi. Bu müddet zarfında o, Hârezmşâh'a nasihatlerde bulundu. Edip Sâbir'i dinlemiş gibi görünen Atsız, Sultan Sencer'i ortadan kaldırmak için gizli bir suikast planı tertip etti. Elçi, Hârezmşâh'ın sarayına yerleştirdiği adamları sayesinde Atsız tarafından görevlendirilen iki kişinin sultanı öldürmek için harekete geçtiklerini öğrendi. Edip Sâbir, iki suikastçıyı en ince detayına kadar tarif eden pusulayı ihtiyar bir kadının ayakkabısının içinde saklayarak sultana ulaştırmayı başardı. Sultan hemen harekete geçerek suikastçıları arattırmaya başladı. Sonunda Selçuklu askerleri onları bir meyhanede yakalayarak öldürdüler. Atsız, planını gerçekleştirememesinin ardında Edip Sâbir olduğunu öğrendiğinde onu Ceyhun Nehri'ne atırarak öldürttü. Onun öldürülmesi bardağı taşıran son damla oldu.⁴³ Kasım 1147'de Sultan Sencer üçüncü kez Harezmi Seferi'ne çıktı. Atsız geçmişte yaşadığı tecrübelerden dolayı savaşmak için bölgenin en korunaklı yeri olan Hezâresb Kalesi'ni tercih etti. Sultan Sencer kaleyi kuşatarak ele geçirmek için saldırıya geçti. Kale çok sağlam bir yapıya sahip olduğu için hemen ele geçirilemedi. Kuşatma iki ay sürdü. Ancak Hârezmşâh, aldığı tedbirlere rağmen Selçuklu ordusunu engelleyemedi. Sonunda Hezâresb Kalesi zapt edilince Atsız Ürgenç'e kaçmak zorunda kaldı. Kale ele geçirildikten sonra Sultan Sencer, Hârezmşâh'ı yakalamak için başkent Ürgenç'e (Cürcânîye) yöneldi. Atsız, Selçuklu ordusu karşısında daha fazla direnemeyeceğini bildiğinden yeniden barış yapma yolları aramaya başladı.⁴⁴

Bu hadiselerin ardından yeni bir gelişme daha yaşandı. Kaynaklarda Ahu-pûş olarak zikredilen bir zâhid, kendi isteğiyle sultanın huzuruna gelerek önce nasihatlerde bulundu. Ardından halkın bağışlanması ve onlara kılıç çekilmemesini talep etti. Sultan Sencer, ona saygı göstererek isteklerini dinledi ve taleplerini kabul etti. Bu sırada sultan ile uzlaşma yolu arayan Atsız, değerli hediyeler eşliğinde elçiler göndererek aman diledi. Sultan,

³⁹ Cüveynî, *age*, s. 153-154; Cüveynî, (trc), s.258; İbnü'l-Esîr, C.11, s. 92; Mîrhând, C.4, s. 359; İbnü'l-Verdi, *age*, s. 92; Hamdullah Müstevfî, *age*, s.482; Hamdullah Müstevfî, (trc), 385; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 343-344; Bünyatov, *age*, 13; Meryem Gürbüz, *Hârezmşâhlar (Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür)*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2014, s. 36.

⁴⁰ Gürbüz, *age*, s.36.

⁴¹ Bünyatov, *age*, s. 15; Özgüdenli, *age*, s.277.

⁴² Cüveynî, *age*, s. 154; Cüveynî, (trc) 258; Mîrhând, C.4, s.359.

⁴³ Cüveynî, *age*, s. 154; Cüveynî, (trc), 258; Mîrhând, C.4, s.359; Kafesoğlu, *age*, s. 59; Köymen, *age*, s.345-346; Gülseren Ceceli Dursun, "Selçuklu Devleti Sonrası İsmailîlerin Faaliyetleri ve Hârezmşâhlarla Münasebetleri", *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağul'a Armağan*, (Ed. Tuğba Eray Biber), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019, 323-324; Coşkun Erdoğan, "Hârezmşâh Devleti ve İsmailîler ile İlişkileri", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yay., Yeditepe, 30(1), 2020, 102-103.

⁴⁴ Cüveynî, *age*, s.155; Cüveynî (trc), 258-259; Hamdullah Müstevfî, *age*, s.483; Hamdullah Müstevfî, (trc) 386; Mîrhând, C.4, s. 359-360; Kafesoğlu, 57-58; Barthold, *age*, s.344; Özgüdenli, *age*, s.277; Bünyatov, *age*, s.17.

üçüncü kez onu affederek yeni bir antlaşma yaptı.⁴⁵ Mehmet Altay Köymen'e göre hükümdarın onu affetmesi konusunda Allah dostu zâhidin mi yoksa Harezmsâh Atsız'ın gönderdiği elçilerin mi etkili olduğu konusu net değildir. Ancak Ahû-pûş'un her iki tarafın antlaşma yapması için zemin hazırladığını ifade etmektedir.⁴⁶ Antlaşmaya göre Harezmsâh, Ceyhun Nehri kenarına gelerek sultana bağlılığını bildirip onun ayağının altındaki toprağı öpecekti. Atsız, Haziran 1148'de af dilemek için sultanın yanına geldi. Atından inmeden Selçuklu hükümdarını sadece selamlamakla yetindi. Ayrıca Sultan Sencer yerinden ayrılmadan ve izin almadan yerini terk etti. Atsız'ın bu davranışlarına çok sinirlenen hükümdar, onu affettiği için hiçbir şey yapamadı. Öfkesini içine attıktan sonra Horasan'a geri döndü.⁴⁷

Hârezm Seferleri Selçuklu tarihinde önemli bir yere sahiptir. Selçuklu Devleti, hüküm sürdüğü süre boyunca Hârezm dışında başka hiçbir bölgeye arka arkaya üç sefer düzenlememiştir. Selçukluların arka arkaya üç sefer düzenlemeleri Hârezm'in onlar açısından kadar ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. Ayrıca sultanın kendisine üç kez isyan eden bir eyalet valisini affetmesi sultanın engin merhametiyle açıklanabilir bir durum değildir. Sultan Sencer'in bu kararları o dönemde meydana gelen hadiselerin hassasiyetine göre verdiği ve dengeleri gözeterek hareket ettiği aşikârdır.

6. Oğuz İsyanına Giden Süreç

Sultan Sencer döneminde devleti için önemli sorunlardan biri de göçebe Oğuzlardı. Oğuzlar, Karlukların baskısı nedeniyle yaşadıkları Mâverâünnehir topraklarından Horasan'a göç etmek zorunda kaldılar. Üçok ve Bozok olmak üzere iki kola ayrılan Oğuz boyları, kendi beylerinin itaati altında yaşamaktaydılar. Üçokların başında Dâd Beg oğlu Tûtî Bey, Bozokların başında ise Abdulhamid Bey oğlu Korkut Bey bulunmaktaydı. Bu boylar Sultan Sencer'e bağlı olmakla birlikte Selçuklu sarayına her yıl yirmi dört bin koyun vergi ödemekteydiler.⁴⁸ Oğuzların sayıları arttıkça Belh çevresine yerleşmeye başladılar. Sultan Sencer onları kontrol altında tutmak için Belh Valisi Emir Kamac'ı görevlendirildi. Bu süre içerisinde Oğuzlar ile Kamac arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Gönderilen görevlilerin Oğuz Türklerine karşı kötü muamelelerde bulunmaları ve görevlilerden birisinin Oğuzlardan rüşvet istediği için öldürülmesi tarafları karşı karşıya getirdi. Belh Valisi, Oğuzları Sultan Sencer'e şikâyet ederek Oğuz Şihneliği'nin⁴⁹ kendisine verilmesini istedi. Bu görevin kendisine verilmesi durumunda Selçuklu Devleti'ne otuz bin baş koyun vereceğini taahhüt etti. Selçuklu hükümdarı, hadiseyi itibar meselesi haline getiren valinin sunduğu teklifi kabul etti.⁵⁰ Kamac, Belh'e döner dönmez Oğuzlara bir şihne göndererek öldürülen tahsildarın diyetini istedi. Onlar valinin bu teklifini kabul etmeyerek kendilerinin doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı olduklarını bildirdiler. Bu durumdan hoşlanmayan Belh Şihnesi, Oğuzları cezalandırmak için harekete geçti. Oğuz beyleri savaşmak istemiyorlardı bunun için Emir Kamac'a Selçuklu hazinesine gönderilmesi için oymak başına iki yüz dirhem ödemeyi teklif ettiler. Ancak o, Oğuzların sunduğu bu teklifi de kabul etmedi. 1153'te iki taraf arasında Belh yakınlarında yapılan savaşı Oğuzlar kazandı. Hırsının kurbanı olan Emir Kamac ve oğlu bu savaşta öldürüldü.⁵¹

Yaşanan bu olaylar Oğuzlar ve Selçuklular arasında gerginliğin tırmanmasına neden oldu. Oysa Sultan Sencer yukarıda zikrettiğimiz hadiseleri yakından takip ettiği için Oğuzlar ile savaşmak niyetinde değildi. Hatta onları affetmeyi bile düşünüyordu. Ancak Sultan Sencer, başta Müeyyed Ay-aba, Yarenkuş ve Ömer-i Acemî

⁴⁵ Cüveynî, *age*, s. 157; Cüveynî, (trc), s.260; Mîrhând, C.4, s.360-361; Köymen, *age*, s.348; Kafesoğlu, *age*, s.59.

⁴⁶ Köymen, *age*, s.349-350.

⁴⁷ Cüveynî *age*, s.157; Cüveynî, (trc), s.260; Mîrhând, C.4, s.361; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 348; Kafesoğlu, s.59; Bünyatov, 18.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 154; el-Bündârî, *age*, s. 249; Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, C.1, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.173; Râşid Al-dîn Fazlullah, *Câmî Al-Tâvârih*, C.2/ 5. Cüz., çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 92; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.122; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzide*, tsh.Abulhüseyn Nevahî, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1387, s. 451; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 361; Şebânkâreî, *Mecmaü'l- Ensâb*, s. 112; Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, s. 86; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, C.4, s. 315-316; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Tabaka-i Selçukîyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.189; Şihâbeddîn b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 277; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 406; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 281; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 244-245; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.

⁴⁹ Bir şehrin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî validir. Erdoğan Merçil, Şahne, *DİA*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.292-293.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, C.11, s.154; el-Bündârî, *age*, s.249-250; Râvendî, *age*, C.1, s. 173-174; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarih-i Ayân*, C.11, 1952 Haydarabad, s. 222-223; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 92-93; Reşidüddin, *age*, s.122; Hamdullah Müstevfî, *age*, s. 451; Hamdullah Müstevfî, *age*, (trc), s. 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age*, (trc), s. 86; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316; Mîrhând, *Selçuklular*, s.189; el-Ömerî, *age*, s. 277-278; Turan, *age*, s. 245; Köymen, *age*, s.407-408; Sevim- Merçil, *age*, s. 281; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, C.1, İSAM, İstanbul 2017, s. 281; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 332-333; Peacock, *age*, s.118; Ayan, *age*, s. 22; Cevdet Yakupoğlu "Sultan Sencer Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 163-164.

⁵¹ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 154; el-Bündârî, *age*, s.249-250; Râvendî, *age*, C.1, s.173-174; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.92-93; Reşidüddin, *age*, s.122; Hamdullah Müstevfî, *age*, s.451; Hamdullah Müstevfî, *age* (trc), 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 96; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316; Mîrhând, *Selçuklular*, s. 189; el-Ömerî, *age*, s. 278; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 408-413; Sevim- Merçil, *age*, s. 281; Ayan, *age*, s. 22-23; Piyadeoğlu, *age*, s. 332-333.

gibi komutanların ısrarı üzerine Oğuzlar ile savaşmaya ikna oldu. Selçuklu ordusunun Belh yakınlarına geldiğini duyan Oğuz beyleri, Sultan Sencer'den af dilemek istediler. Ancak komutanlar, sultana Oğuzları affetmesinin yanlış bir davranış olacağını söylediler. Oysa komutanlar, verdikleri yanlış kararın devletin sonu olacağını farkında değillerdi. Sultan Sencer Oğuzların gücünün farkında olmasına rağmen çoğunluğun verdiği karara uymak zorunda kaldı. İki taraf 1153 yılının ilkbaharında Belh yakınlarında karşı karşıya geldiler. İki ordunun asker sayısı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Oğuzların Selçuklulara karşı nasıl bir savaş taktiği uyguladıkları ile ilgili olarak Sibt İbnü'l Cevzi'de geniş bilgiler yer almaktadır. Müellife göre Oğuzlar savaşın yapılacağı yerde çadırlarını kurup mal ve hayvanlarını çadırların etrafına dizdiler. Ardından çadırların arasında boşluklar bırakarak Selçuklulara karşı pusu kurdular. Selçuklu ordusu, Oğuzlara karşı saldırıya geçti. Ancak Selçuklu askerlerinin attığı oklar, Oğuz askerleri yerine çadır ve hayvanlara isabet ederken Oğuzların attığı oklar Selçuklu askerlerine isabet etti. Oğuz kuvvetleri ağır kayıplar veren Selçuklu askerlerini takip ederek hepsini yok etti.⁵² Bu savaşta Selçuklu ordusuna mensup birçok komutan ve asker öldürüldü. Başta Sultan Sencer ve eşi Terken Hatun olmak üzere birçok devlet adamı da Oğuzlara esir düştü. Sadece hayatta kalmak amacıyla bir araya gelen Oğuzlar, hiç ummadıkları bir şekilde önemli bir zafer kazandılar. Başlarda Selçuklu hükümdarına hürmet gösterdilerse de daha sonra devlet yönetimini ele geçirdiler. Ancak bu durum Selçuklu devlet erkânı ve devlete bağlı diğer idareciler tarafından kabul görmedi.⁵³

7. Oğuz İsyanı ve Sultan Sencer'in Esaret Günlerinde Hârezmşah Atsız'ın Büyük Selçuklular ile İlişkileri

Sultan Sencer esaretinin ilk günlerinde Oğuz beylerinden hükümdar muamelesi gördü. Ancak ilerleyen zamanlarda Bahtiyar Bey'in Merv yakınlarındaki bir arazinin kendisine ıktâ verilmesini talep etmesi üzerine sultan, bu toprakların *hazine-i hâssa* (hükümdarın özel mülkü) olduğunu ve böyle bir şeyin mümkün olmayacağı söyleyerek bu isteği reddetti. Bundan sonra Oğuz beyleri Sultan Sencer ile alay etmeye başladılar. Oğuzlar üzerinde hükümdarlık vasfının bir hükmü olmadığını öğrenen Sencer, üzüntüsünden kendisini Merv'de bulunan bir hankâha⁵⁴ kapattı.⁵⁵

Oğuzlar, Selçuklulara karşı kazandıkları zaferden sonra Horasan bölgesini istilâ etmeye başladılar. Dinâr, Bahtiyar, Tûfî, Korkut gibi Oğuz beyleri Selçuklu Devleti'nden geriye kalan bakiye kuvvetlere karşı harekete geçtiler. Sultanın komutanları, Oğuz beylerine direnmek yerine kaçmayı tercih edince onlar da rahat bir şekilde Horasan topraklarını ele geçirdiler. Temmuz ve Eylül 1153'te Selçuklu Devleti'nin başkenti Merv'i iki kere olmak üzere, Nişâbü'r ve önemli birçok Selçuklu şehrinin yağmaladılar.⁵⁶ Halkın ve âlimlerin büyük bir kısmını katlettiler. Katledilenler arasında dönemin ünlü Şafîî fıkıh âlimlerinden Muhammed b. Yahya en-Nişâbü'rî ve Abdurrahman Ukkâf da bulunmaktaydı. Ayrıca şehrin can damarı olan Murgab Nehri üzerindeki su bentlerinin tahrip edilmesi bölgede büyük bir kuraklığa ve halkın topraklarını terk etmesine neden oldu. Bunların yanı sıra birçok imaret, vakıf ve kütüphaneyi de yerle bir edildi.⁵⁷ Gelişmeleri yakından takip eden bazı Selçuklu devlet adamları, devleti yeniden diriltmek için çaba sarf etmekteydiler. İlk olarak Selçuklu vezirlerinden Tahir b. Fahrü'l-Mülk, Sultan Sencer'in yeğeni Süleymanşah b. Muhammed'i Eylül 1153'te Nişâbü'r'da sultan ilan edip tahta çıkararak adına hutbe okuttu.⁵⁸ Ancak Süleymanşah, Oğuzları engellemek için bazı girişimlerde bulunduyorsa da başarılı olamadı. O da Vezir Tahir'in vefatı ve Oğuzlara karşı alınan yenilgiden sonra Horasan topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Oğuzlara karşı mücadelede çaresiz kalan Selçuklu emirleri, 1154-55 yılında bu seferde Karahanlı soyundan gelen ve aynı zamanda Sultan Sencer'in kız kardeşinin oğlu Rükneddin Mahmud'u Horasan'a davet ettiler. Daveti kabul eden Mahmud, Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı oldu.⁵⁹

⁵² Sibt İbnü'l Cevzi, *age*, C.11, s. 223; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları*, S.5/2, Ankara 1947, s.172.

⁵³ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 155; el-Bündârî, *age*, s. 250; Râvendî, *age*, C.1, s.174; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.93; Reşidüddin, *age*, s. 122-123; Hamdullah Müstevfi, *age*, s. 451; Hamdullah Müstevfi, *age* (trc), s. 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86; İbnü'l-Verdi, *age*, s. 96; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316-317; Mîrhând, *age*, s. 192-193; el Ömerî, *age*, s.278; Turan, *age*, s. 245; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s.408; Sevim-Merçil, *age*, s. 281-282; Ayan, *age*, s. 23; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 282; Piyadeoğlu, *age*, s. 333; Köymen, *agm*, s. 173.

⁵⁴ İslâm dünyasında tarikatlar tarafından zikir ve sohbetlerin yapıldığı yerlere verilen addır. Bkz. M. Baha Tanman "Hankah" *DİA*, C.16, İstanbul 1997, s. 45-46.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s.155; Köymen, *age*, s.415; Sevim-Merçil, *age*, s.282; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s.155-156; Râvendî, *age*, C.1, s.176-177; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.95-96; Reşidüddin, *age*, s.123-124; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86-87; Mîrhând, *age*, C.4, s. 317-318; Mîrhând, *age*, s. 194-195; Turan, *age*, s. 245; Sevim-Merçil, *age*, s. 282; Barthold, *age*, s. 345; Piyadeoğlu, *age*, s. 334-335; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 156; Hamdullah Müstevfi, *age*, s. 452; Hamdullah Müstevfi, *age* (trc), s.362; Ravendî, *age*, C.1, s.177-178; Mîrhând, *age*, C.4, s. 318; Mîrhând, *Selçuklular*, s. 195; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 96; Reşidüddin, *age*, s. 124; Hafız Ebrû, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i Hafız Ebrû*, nşr. Gulâm Rıza Verehrâm, Tahrân 1331, s. 40; Köymen, *age*, s. 415-416.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s.157; el-Bündârî, *age*, s.252; Köymen, *age*, s.429; Sevim-Merçil, *age*, s.282; Piyadeoğlu, *age*, s. 335; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 159; el-Bündârî, *age*, s.252; Cüveynî, *age*, s. 156; Cüveynî, *age* (trc), s. 263; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 105; Reşidüddin *Selçuklular*, 128; Köymen, *age*, s. 448; Kafesoğlu, *age*, s. 68; Sevim-Merçil, *age*, s. 282; Barthold, *age*, s. 346; Piyadeoğlu, *age*, s. 335, Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra Harezmsah Atsız, Rükneddin Mahmud'a muhalif olmak yerine müttefik olmayı tercih etti. Hatta Mahmud Han'ın tahta çıkışını tebrik etmek için bir mektup gönderdi.⁶⁰ Atsız mektubunda Selçuklu tahtına çıkan Mahmud'u tebrik ederek Oğuzlara karşı birlikte mücadele etme mesajı vermektedir. Ona Selçuklu Devleti'nin resmi yazışma ve devlet yönetme geleneğinde bazı değişiklikler yapması, işleri tekelinde toplaması gerektiğinin altını çizmektedir. Harezmsah'ın Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra devlet içerisinde çok başlı yönetim olduğundan yeni hükümdara tavsiyede bulunmaktadır. Ayrıca iyi dilek ve temennilerde bulunarak dostluk ilişkisi kurulmasını teklif etmektedir. Oysa daha önce Selçuklu Devleti'ne karşı üç kez isyan eden bir eyalet valisinin böyle bir tavır takınmasının altında yatan nedenin Oğuzlardan çekinmesi olduğu açıktır. Çünkü Atsız, onlarla mücadele edecek kadar gücünün olmadığını farkındaydı. Bu yüzden yeni bir müttefike ihtiyacı olduğunu bildiğinden dengeleri iyi değerlendirerek böyle bir karar aldığını tahmin etmekteyiz. Bundan sonraki süreçte onun Selçuklu Devleti ile ilişkilerini artırdığını görmekteyiz. Buna yeni hükümdara gönderdiği ikinci mektubu örnek olarak gösterebiliriz. Atsız, mektubunda Irak melikesi aynı zamanda Mahmud Han'ın annesinin vefatından duyduğu üzüntüyü ve taziyelerini bildirmekte ayrıca sultanın tahta çıkışını bir kez daha tebrik ederek beklentilerini dile getirmektedir.⁶¹

Mahmud Han, Horasan'a geldiğinde çözüm bekleyen en önemli mesele Oğuzlardı. Ancak bu kötü gidişe o da dur diyemedi. Oğuzlar, Selçuklular ile yapılan birçok savaşı kazanmalarına rağmen Temmuz 1155'te Herat kuşatmasını kaldırıp geri çekildiler. Oğuzların geri çekilmelerinin sebebi kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklardır. Mahmud Han, Oğuzlarla tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından onlarla bir antlaşma yaptı. Bu sayede Oğuzlara karşı mücadele etmek için zaman kazandı.⁶² Ardından yeni müttefikler aramaya başladı. İlk önce Atsız'dan yardım istedi. O da Mahmud Han'ın bu isteğine olumlu yanıt verdi. Harezmsah, Mayıs 1156'da idareyi oğlu Hitay Han'a bırakarak askerleriyle birlikte Harezm ve Nişâbü'r arasında bulunan Şehristâne'ye geldi.⁶³ Atsız, bu süre zarfında Sistan Meliki Tâceddin Ebu Fazl Nasr b. Halef, Gur Hükümdarı Alâeddin Hüseyin, Mazenderan Hâkimi Ebû'l-Feth Rüstem ile Oğuzlara karşı ittifak yapmak için diplomasi trafiğine başladı. Onlara gönderdiği mektuplarda Oğuz tehlikesine dikkat çekerek Sultan Sencer'in bir an önce kurtarılması gerektiğini ve bunun için birlikte hareket edilmesinin artık bir zaruret olduğunu bildirdi.⁶⁴ Sultan Sencer'in Oğuzların elinden kurtulması Harezmsah'ın diğer bölge idarecileri arasında devam eden görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden oldu. Aynı zamanda Sultan Sencer'in özgürlüğüne kavuşması Mahmud Han'ı da zor durumda bıraktı. Çünkü sultanın esaretten kurtuluşu onun tahtını kaybetmesi anlamına gelmekteydi.

8. Harezmsah Atsız'ın Oğuzlara Karşı İzlediği Siyaset

Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra kendisine bağlı olan bazı devlet ve yerel hanedanlıklar onu kurtarmak için bazı teşebbüslerde bulundularsa da başarılı olamadılar. Bunlardan birisi de Harezmsah Atsız'dır. Onun Sultan Sencer'in esir düşmesini bir fırsat olarak değerlendireceği düşünülürken tam tersi bir durum yaşandı. Atsız, kaos ortamından faydalanmak yerine sultanın hamisi gibi davranma yoluna gitti. Oğuzlara karşı Sistan Emiri, Gur Hükümdarı ve Bâvend İsfahbedi'ne iş birliği teklif etti. Ardından tüm kuvvetleriyle Harezm topraklarından hareket ederek Âmul (Âmuye)⁶⁵ şehrine geldi. Şehir kalesini hile ile ele geçirmek istediysen de komutan, Harezmsah'ın niyetini anladığından kaleyi teslim etmedi. Güç kullanmadan kaleyi almaya çalışan Atsız, daha sonra Sultan Sencer'e bir elçi göndererek buranın kendisine verilmesini istedi. Harezmsah Atsız'ın bu kaleyi ele geçirmek istemesinin sebebi, Merv şehrini en kısa yoldan Harezm bölgesine bağlayan ve Ceyhun Nehri üzerinde bulunan kaleyi ele geçirerek Hezâresb'in güneyinde ileri bir karakol kurma düşüncesindeydi. Atsız, bu sayede topraklarını emniyet altına alarak Oğuzlardan gelebilecek saldırıları da bertaraf edecekti. Onun niyetini anlayan sultan, kalenin bir öneminin olmadığını oğlu İl-Arslan komutasında bir orduyu kendisini kurtarmak üzere göndermesi halinde istediği kale dışında başka yerleri de kendisine vereceğini bildirdi. İkili arasında birkaç kez elçilerin gidip gelmesine rağmen bir sonuç alınamadı. Sultan Sencer ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamayan Atsız, Kıpçak seferlerine devam etmek için Harezm'e geri döndü. Ardından kardeşi Yinal-Tegin komutasındaki bir orduyla gelerek Aralık 1153'ten Eylül 1154'e kadar Beyhâk topraklarını kuşatarak yağmaladı.⁶⁶

⁶⁰ Mahmud Han'a yazılan mektuplar için bkz. Reşîdüddin Vatvat *Arâsiü'l-Havâtîr Nefâsiü'l-Nevâtîr*, Ayasofya Nüshası: Nr: 4138, s.23b-24a; Reşîdüddin Vatvat, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*, tsh. Kâsım Toyserekanî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1338, s. 14-16.

⁶¹ Vatvat, *Arâsiü'l-Havâtîr*, s. 24b-25a; *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*, s. 16-17; Ziya Bünyatov, *Harezmsahlığı ve Eneştekinler Devleti*, çev. Tural Rivazev, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

⁶² İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 159; Kafesoğlu, *age*, s. 69; Köymen, *age*, s. 451-452; Barthold, *age*, s. 346; Piyadeoğlu, *age*, s. 336;

⁶³ Cüveynî ve Mîrhând, Sultan Mahmud ve Atsız'ın âdem-i tecavüzü önlemek için ittifak yapmak üzere Habuşan'da (Şehristâne) bir araya geldiklerini ve Oğuzları kast ederek fesadı ıslah etme çabası içerisinde olduklarını kaydetmektedirler. Cüveynî, *age*, s.156; Cüveynî, *age* (trc), s. 261-262; Mîrhând, *age*, C.4, s. 363.

⁶⁴ Diğer bölge hâkimlerine gönderilen mektuplar için bkz. *Arâsiü'l-Havâtîr*; *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*.

⁶⁵ Ceyhun Nehri'nin Horasan kıyısında yer alan kasabasıdır. Şehir, Çahar Cüy olarak da bilinir. Muhammed b. Ahmed el- Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahseñü'l- Takâsim)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s.74; Guy Le Strange *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, yay. Haz. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s.525.

⁶⁶ İbnü'l- Esir, *age*, C.11, 85; Kafesoğlu, *age*, 56.

Harezmşah, Oğuzlara karşı Selçukluya bağlı diğer devletlerden daha farklı bir siyaset izledi. Atsız diğer devletler gibi Selçuklu Devleti'ni ele geçiren Oğuz beylerine itaat etmek yerine göstermelik de olsa Sultan Sencer'e bağlı kaldı. Hatta Oğuz beylerine mektuplar göndererek hükümdarı serbest bırakmaları konusunda uyarılarda bulundu.⁶⁷ Reşidüddin Vatvat tarafından kaleme alınan ve Oğuz beylerinden Üçok boyunun lideri Nasreddin Ebu Şucâ Tûti Bey'e yazdığı mektup elimizdedir. Atsız'ın gönderdiği mektup şöyledir:

“Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hoş olamayan hadiseler meydana gelmektedir. Daha önce bu topraklarda huzur ve barış içinde yaşayanlar Harezm sınırına geldiler. Bu topraklar onlar için yeterli değildir. İşlenen kabahatler büyük devletler tarafından duyulmadığından büyük nimetler ve zenginlikler sayesinde güçlendiler. Bu sırada iki taraf arasında nefret ve öfke doğuracak olaylar meydana geldi. Önceden o topraklar arasında güzel dostluk ilişkileri vardı. Bu bölgedeki vefa ve refahın hükmü dört bir tarafa anlatılmaktaydı. Yapılacak en faydalı iş, Oğuz taifesinin hizmetkârlarına saf bir şefkat içeren altın değerinde öğütler vermek olur. Yazılan bu sözlerden maksat, konular hakkında bilgi vermektir.

Doğunun ve batının sultanı (Allah şanını yüceltsin) Darü'l-Mülk Merv'de olduğu zamanlarda Oğuzların kötülüğü o topraklara ulaştı. Güçlü devletin kulları Merv'den ayrılmak zorunda kaldılar. Cihan Padişahı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) isteseydi kendisine ait olan en uzak Rum topraklarında dalgalanan sancaklarına gidebilirdi. Onun her zaman ve her yerde kulları ve hizmetkârları vardır. O zaman hükümdara (Allah mülkünü sonsuz kılsın) Merv'de karşı gelebilecek hiç kimse yoktu. Ancak Sultan, Oğuzlardan bir musibetin geleceğini tahmin ediyordu. Onlara (Oğuzlara) hükümdarlık hükümlerine itaat etmelerini emretti. O zaman onlara mutluluk geldi. Oğuz topluluğunun izzetli, aziz ve celil olan Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeleri gerekirdi. Dünyanın hâkimi, daima samimiyetle kulluk görevlerini doğru bir şekilde yerine getirirdi. Bu sebepten onun güzel dostlarının üzerine şeref tozu döküldü. Ancak (Oğuzlar) Sultanın hizmetine lâıyk olamadılar. Devlet düzenin olduğu günlerde mukaddes yurtlarında (Allah büyüklüğünü artırsın) vazifelerini yerine getirmediler. Bu yüzden Âlemin Hükümdarı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) terk etmek zorunda kaldı. Onlarda Zişan'a gittiler. Bugün Tirmîz, Sultanın kendi toprakları içerisinde güzel ve büyük bir vilayettir.

(Sultanın) hizmetinde bulunanların hepsi ona dua etmekte kararlıdır. Onlar, Sultan'a ihlas ve kulluk kemeri ile bağlıdır. Cihan Hükümdarı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) ve selefleri, nimet bulmak için bu topraklardan Horasan'a geldiler. Meclis-i Âli, Büyük Hakan, Celalü'd-dünya ve'd-din (Allah ona yardım etsin) ilk önce Habuşan'ı ziyaret etti. Farklı bölgelerde bulunan devletin sadık kulları bir araya toplandılar. Nîmrûz Meliki ve Cibâl Hâkimi (Devletin seçkin komutanları) sayısız askerleriyle bir araya gelerek sultana hizmet etme konusunda mutabık kaldılar. Şimdi Oğuzları bu mukaddes topraklara karşı yaptıkları kötülüklerden (Allah hayra tebdil etsin) haberdar etmek gerekir. Âdet olduğu üzere başka bir şehre gitmek zorunda kalmırsa bu zafer sayılmaz. Onlar (Oğuzlar) Horasan'da isyan başlatıklarında hepsi Cihan Hükümdarına (Allah mülkünü sonsuz kılsın) hürmet gösterdiler. Ancak bugün rahmet gölgesi onların üzerinden kalkmıştır. Eğer Belh şehrini ele geçirip edep ve doğru yoldan uzaklaşırsa Âlemin Sultanı yeniden tahta çıkar. O zaman onun topraklarına kimse yaklaşamaz ve halefleri makam sahibi olurlar. Kısacası Oğuzlar yaptıkları kötülüklerle karşı özür dileyip tövbe yoluna teslim olmalıdırlar.

Büyük devletin sâdik kullarının gayesi aşîkârdır. Meclis-i âli Ulu Hakan, Nîmrûz Meliki ile Cibâl Hâkimi (Allah şereflerini artırsın) bu topraklarda şefaât ittifakı kurdular. Cihan Hükümdarına (Allah mülkünü sonsuz kılsın) tevazu göstererek itaat ettiler. Onlara yurt ve nan-pâre (maaş) tahsis edilmesini emretti. Bilinmelidir ki mukaddes topraklara lâıyk görülen hükümdar ve büyükler ihtilal günü verilen ahdi ve yapılan akdi bozmazlar. Tasvir edilen kutsal topraklarda bu tarafa sözünde herhangi bir kötülük (kin) yoktur. Onlar din ve dünyanın huzurunu isterler. O tarafa gönderilen bu elçi aracılığıyla Oğuzların bu nasihatlere uyması istenir. Bu sayede emin olma ve güvenirlilik hâsıl olur Dilindekileri söyleyen veya tebliğ eden elçiye itimat etmek gerekir. Ayrıca ona güzel bir cevap verilerek, tüm arzu ve isteklerin yerine getirilmesi ve güzel hediyeler takdim edilmesi beklentimizdir.”⁶⁸

Hârezmşah, gönderdiği tehditkâr mektubunda eskiden Horasan topraklarında insanlar arasında iyi ilişkiler olduğunu, Oğuzlar yüzünden bu ilişkilerin bozulduğunu ve orada yaşayan insanların onlara karşı büyük bir kin ve öfke duyduklarını anlatmaktadır. Atsız, Oğuzların sultana yaptıkları hakaretleri dile getirerek üstü kapalı olarak bunun hesabının sorulacağını belirtmektedir. Onların eski gücünün kalmadığını, Sultan Sencer'e biat etmelerinin şart olduğunun altını çizmekte, işledikleri suçlar için sultandan özür dilemeleri halinde Mahmud Han, Nîmrûz Meliki Ebu'l-Fazl ve Gur Hükümdarı Alâeddin Hüseyin ile birlikte onları affetmesi için aracı olacaklarını bildirmekte ve itaat etmeleri durumunda onlara yurtluk ve geçimlerini sağlayacakları topraklar verileceğini ifade etmektedir. Atsız'ın Oğuzlara bu denli tehditkâr cümleler kurmasından önemli bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu gücü de onun yukarıda zikredilen devletler ile yaptığı ittifaktan aldığını tahmin etmek zor değildir. Oğuzların Sultan Sencer'i ellerinde tutmalarına rağmen bölgede herhangi bir yağma ve talan yapmadan Belh'e dönmelerinde bu mektubun önemli bir etkisinin olduğunu ve Oğuzların yapılan ittifaktan çekindikleri için geri çekildikleri açıktır.

⁶⁷ Kafesoğlu, *age*, s.71; Köymen, *age*, s. 424-425; Bünyatov, *age*, s. 25; Barthold, *age*, s.346.

⁶⁸ Vatvat, *Arâsiü'l-Havâtîr*, s. 28a-29b; Vatvat, *Nâmeha-yı Reşidüddin Vatvat*, s. 29-33.

OĞUZ İSYANI VE HÂREZMŞAH ATSIZ'IN OĞUZLARA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

Atsız, sultanı Oğuzların elinden kurtarmak için çaba sarf ettiği sırada beklenmedik bir gelişme yaşandı. 1156 yılında Sultan Sencer, Oğuzların elinde kurtulmayı başardı. Bu durum mevcut hükümdar Mahmud Han'ın tahtını kaybetmesi ve Atsız açısından da önemli bir müttefikini kaybetmesi anlamına geliyordu. Çünkü Hârezmşah, daha önceden zikredildiği gibi bazı taleplerde bulunmuş ancak onun niyetini anlayan hükümdar, isteklerini kabul etmemişti. Sultan Sencer'in tahta çıkar çıkmaz kendisini cezalandıracağını düşünen Atsız, gazabından kurtulmak için üç defa mektup göndermiştir. Mektuplarında Sultan Sencer'in Oğuzların elinden kurtulmasından duyduğu mutluluğu dile getirerek ve daima hizmetinde olduğunu bildirdi. Ancak sultan, Atsız'ın gönderdiği mektupları cevapsız bıraktı. Sultan Sencer'in Atsız'ın mektuplarını karşılıksız bırakmasının altında yatan nedenin güvensizlik olduğu açıktır. Sultan Sencer'in Hârezmşah Atsız'dan daha önemli meseleleri vardı. Çünkü devleti bir an önce toparlaması gerekiyordu. Ancak işi hiç de kolay değildi. İstedikini alamayan Hârezmşah Atsız, 1156 yılında hem Selçuklulara hem de Karahıtaylara bağlı bir bölge valisi olarak vefat etti.

SONUÇ

1153 yılında meydana gelen Oğuz isyanı, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkımının başlangıcı oldu. Üstüne Sultan Sencer'in Oğuzlara tutsak düşmesi devletin tüm dinamiklerini temelinden sarstı. Başlarda isyan gibi gözüken Oğuzların faaliyetleri daha sonra tüm Horasan bölgesini kaplayan bir istila hareketine dönüştü. Selçuklu Devlet erkânından bazı devlet adamlarının ve Sultan Sencer'in yerine tahta çıkan yeğeni Mahmud Han'ın da gösterdiği çabalar Oğuzların ilerleyişini durdurmaya yetmedi. Ayrıca Sultan Sencer'i Oğuzların elinden kurtarmak için girişimlerde bulundularsa da başarılı olamadılar. Bu süreçte Hârezmşah Atsız'ın da sultanı kurtarmak için gayret gösterdiğini görmekteyiz. Hemen harekete geçen Atsız, Oğuzlara karşı mücadele etmek için bölgedeki Gur, Bâvend ve Sistan Hâkimleri ile yoğun bir diplomasi trafiğine başladı. Bunun altında yatan neden Hârezmşah'ın Oğuzlardan korkmasıdır. Çünkü olası Oğuz saldırıları karşısında sahip olduğu Hârezm bölgesini kaybedebilirdi. Elindeki toprakları korumak için de yeni müttefiklere ihtiyacı vardı. Onun yukarıda adlarını zikrettiğimiz bölge yöneticileri ile yaptığı görüşmelerden önemli sonuçlar elde ettiğini söyleyebiliriz. Atsız'ın Oğuz liderlerinden Ebû Şucâ Tûfî Bey'e gönderdiği tehditkâr mektubun etkili olduğu açıktır. Bu duruma Oğuzların Sultan Sencer'i ellerinde tutmalarına rağmen herhangi bir yağma faaliyetinde bulunmadan Belh'e dönmelerini ve bu süre zarfında Atsız ve müttefikleri ile karşı karşıya gelmemelerini kanıt olarak gösterebiliriz. 1156 yılında Sultan Sencer'in esaretten kurtulması Atsız'ın tüm planlarının altüst olmasına neden oldu. Yeniden Selçuklu tahtına çıkan hükümdara bağlılığını bildirirse de herhangi bir karşılık alamadı. Bunun sebebi ise Sultan Sencer'in Hârezmşah'a güvenmemesidir. Hârezmşahlık yaptığı süre zarfında Atsız'ın Hârezm topraklarındaki hâkimiyetini koruyarak ileride Selçuklu mirasına sahip çıkacak olan devlet için gerekli zemini hazırladığını söyleyebiliriz.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Due to the pressure of the Qarluqs, the Oghuz had to migrate from the lands of Mâverâünnehir to Khorasan. The Oghuz tribes, which were divided into two branches, Üçok and Bozok, lived under the obedience of their own beys. The Uchoks were led by Tûfî Bey, son of Dâd Beg, and the Bozoks were led by Korkut Bey, son of Abdulhamid Bey. These tribes were loyal to Sultan Sanjar and paid a tax of twenty-four thousand sheep to the Seljuk court every year. As the number of Oghuz increased, they started to settle around Balkh. Sultan Sanjar appointed Emir Kamac, the governor of Balkh, to keep them under control. During this period, disagreements arose between the Oghuz and Kamac. The ill-treatment of the officials against the Oghuz Turks and the killing of one of the officials for demanding bribes from the Oghuzes brought the parties against each other. The governor of Balkh complained about the Oghuzes to Sultan Sanjar and demanded that he be given the post of Oghuz shikhanate. He promised to give thirty thousand sheep to the Seljuk Empire if he was given this duty. The Seljuk ruler accepted the offer of the governor, who made the incident a matter of reputation. As soon as Kamaj returned to Balkh, he sent a shikhne to the Oghuz and demanded the compensation for the murdered collector. They rejected the governor's offer and declared that they were directly subordinate to the Seljuk State. Displeased with this situation, the Shikhnesi of Balkh took action to teach the Oghuz a lesson. The Oghuz beys did not want to fight, so they offered to pay Emir Kamaj two hundred dirhams per tribe to be sent to the sultan's treasury. However, he did not accept this offer from the Oghuz either. In 1153, the Oghuz won the battle between the two sides near Balkh. Amir Kamaj and his son were killed in this battle, victims of his greed.

These events led to an escalation of tension between the Oghuzes and Seljuks. However, Sultan Sanjar did not intend to fight the Oghuzes as he closely followed the events mentioned above. He even considered forgiving them. However, at the insistence of his commanders, Sultan Sanjar was persuaded to fight the Oghuzes. Hearing that the Seljuk army had arrived near Balkh, the Oghuz beys asked for forgiveness from Sultan Sanjar. However, the commanders told the sultan that it would be wrong for him to pardon the Oghuzes. However, the commanders did not realize that their wrong decision would be the end of the state. Although Sultan Sanjar was

aware of the power of the Oghuz, he had to abide by the decision of the majority. The two sides faced each other near Balkh in the spring of 1153. The Seljuk army attacked the Oghuz and suffered heavy losses. At the end of the war, many statesmen, including Sultan Sanjar and his wife Terken Hatun, were captured by the Oghuzes. The Oghuz, who had come together only to survive, unexpectedly won an important victory. Although at first they paid homage to the Seljuk ruler, later they took over the state administration. However, this situation was not accepted by the Seljuk state officials and other administrators of the state. In the first days of his captivity, Sultan Sanjar was treated as a sovereign by the Oghuz beys. However, later on, when Bakhtiyar Beg demanded that he be given a piece of land near Merv, the sultan refused, saying that this land was a treasury (the private property of the sovereign) and that such a thing would not be possible. After this, the Oghuz beys began to mock the captive ruler. Sanjar, who learned that his sovereignty had no effect on the Oghuz, locked himself in a khankāh in Merv out of grief.

After their victory against the Seljuks, the Oghuz began to invade the Khorasan region. Oghuz beys such as Dinār, Bakhtiyar, Tūtī and Korkut took action against the remaining forces of the Seljuk Empire. When the Sultan's commanders preferred to flee instead of resisting the Oghuz beys, they easily captured the lands of Khorasan. Some Seljuk statesmen, who closely followed the developments, were making efforts to revive the state. First, Tahir b. Fakhr al-Mulk, one of the Seljuk viziers, proclaimed Sultan Sanjar's nephew Suleiman Shahshah b. Muhammad as sultan in Nishābūr in September 1153, enthroned him and had a khutbah read in his name. However, although Suleiman Shah made some attempts to prevent the Oghuz, he was not successful. He was forced to leave Khorasan after the death of vizier Tahir and the defeat against the Oghuzes. In 1154-55, the Seljuk emirs, desperate in their struggle against the Oghuz, invited Rükneddin Mahmud, a Karahanid descendant and the son of Sultan Sanjar's sister, to Khorasan. Mahmud accepted the invitation and became the new ruler of the Seljuk State.

After the captivity of Sultan Sanjar, Khwarezmshah Atsiz preferred to be an ally rather than an opponent of Rükneddin Mahmud, but he too was unable to put a stop to this downward trend. Although the Oghuzes won many battles with the Seljuks, after a while, for some unknown reason, they lifted the siege of Herat in July 1155 and withdrew. The reason for the Oghuz retreat was the disagreements among themselves. Mahmud Khan realized that he could not fight the Oghuz alone, so he made a treaty with them. This gave him time to fight against the Oghuz. Then he started looking for new allies. He first asked Atsiz for help. He responded positively to Mahmud Khan's request. In May 1156, Khwarezmshah left the administration to his son Khitay Khan and came with his troops to Shahrīstāna between Khwarezm and Nishābūr. During this time, Atsiz began diplomacy with the Sultan of Sistān, Tāj al-Dīn Abu Fazl Nasr b. Khalaf, the ruler of Ghur, Ala'ud-Dīn Husayn, and the ruler of Mazenderan, Abū'l-Fath Rustam, to form an alliance against the Oghuzes. The unexpected liberation of Sultan Sanjar from the hands of the Oghuzes caused Khwarezmshah's negotiations with other regional rulers to be fruitless. At the same time, the liberation of Sultan Sanjar put Mahmud Khan in a difficult situation. Because the sultan's liberation from captivity meant the loss of his throne.

Methodology

In this study, the diplomatic activities of Khwarezmshah Atsiz to rescue Sultan Sanjar were discussed in detail. For this purpose, Seljuk historical sources as well as the letters written by Rashid al-Din Vatwat, the head of Atsiz's Inshā Divan, were utilized.

Results and Conclusion

The Oghuz rebellion of 1153 marked the beginning of the destruction of the Great Seljuk State. On top of that, Sultan Sanjar's captivity to the Oghuzes shook all the dynamics of the state to its foundations. The activities of the Oghuz, which seemed like a rebellion at first, later turned into an invasion movement covering the entire Khorasan region. The efforts of some Seljuk statesmen and his nephew Mahmud Khan, who succeeded Sultan Sanjar on the throne, were not enough to stop the advance of the Oghuzes. They also attempted to rescue Sultan Sanjar from the hands of the Oghuzes, but without success. In this process, we see that Khwarezmshah Atsiz also made efforts to supposedly save the Sultan. Taking immediate action, Khwarezmshah Atsiz started an intensive diplomatic traffic with the rulers of Ghur, Bāwand and Sistān in the region to fight against the Oghuz. The underlying reason for this was Khwarezmshah's fear of the Oghuzes. Because in the face of possible Oghuz attacks, he could have lost the Khwarezm region. He also needed new allies to protect his lands. We can say that he obtained important results from his negotiations with the regional rulers whose names we have mentioned above. It is clear that the threatening letter sent by Atsiz to Abu Shuja Tūtī Beg, one of the Oghuz leaders, was effective. This is evidenced by the fact that the Oghuz returned to Balkh without any plundering activities despite holding Sultan Sanjar in their hands and did not confront Atsiz and his allies during this period. In 1156, Sultan Sanjar's release from captivity upset all of Atsiz's plans. Although he declared his allegiance to the ruler who ascended the Seljuk throne again, he did not receive any response. The reason for this was that Sultan Sanjar did not trust Khwarezmshah. Despite all the negativities, it is obvious that Atsiz maintained his sovereignty

in the Khwarezm lands until his death and provided the necessary conditions for the state that would claim the Seljuk heritage in the future.

KAYNAKÇA

- AYAN, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- BÜNYATOV, Ziya, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rıvazev, Derin Yayınları, İstanbul 2003.
- CÜVEYNÎ, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşâ*, (*Devre-i Moğol, Harezmsahiyye, İsmailiye*), tsh. Mansur Servet, Müesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1342.
- CÜVEYNÎ, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- DUMAN Abdullah, *Nerşahî'nin Târih-u Buhârâsı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.
- DURSUN CECELİ, Gülseren, “Selçuklu Devleti Sonrası İsmailîlerin Faaliyetleri ve Harezmsahlarla Münasebetleri”, *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, (ed. Tuğba Eray Biber), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, ss. 322-341.
- EBÛ'L-GAZÎ Bahadır Han, *Şecere-i Türk (Türk'ün Soy Kütüğü)* (Haz. Necati Demir), Altınordu Yay., Ankara 2020.
- EL-BÜNDÂRÎ, İmadeddin Kâtib el-İsfehânî, *Zubedetü'l-Nuşra ve Nubetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- EL-HÜSEYNÎ, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali, *Ahbârü'd-Devlet-is-Selçukiyye*, çev. Necati Lûgal, Ankara, TTK Yayınları, 1943.
- EL-MUKADDESÎ, Muhammed b. Ahmed, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.
- EL-ÖMERÎ, Şihâbeddîn b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- ERDOĞAN, Coşkun, “Harezmsah Devleti ve İsmailîler İle İlişkileri”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 30, (1), 2020, ss. 97-128.
- HAFİZ EBRÛ, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i Hafız Ebrû*, nşr. Gulâm Rıza Verehrâm, Tahran 1331.
- GÖKSU, Erkan, “Türkiye Selçuklu Devletine Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme”, 81, 290, *Belleten*, 2017, ss. 43-66.
- GÜRBÜZ, Meryem, *Hârizmşahlar (Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2014.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tarihü'l-Mülûk ve'l-Ümem*, C.18, nşr. Muhammed Abdulkadir İta-Mustafa Abdulkadir İta, Dârü'l-Kitab-ı İlmiyye, Beyrut, 1412.
- İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kamîl fî't Tarih (İslâm Tarihi)*, C.11, çev. Abdulkadir Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN HAVKAL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2017.
- İBN İSFENDİYÂR, *Tarih-i Taberistân*, C.2, Tahs. Abbas İkbâl, Tahran, 1386.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınlar, Ankara 2018.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, tsh. Abulhüseyn Nevahî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387.
- KONUĞÇU, Enver, “Beyhâk”, *DİA*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 57-58.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)”, *Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları*, 5, S.2, 1947, ss. 159-173.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

LE STRANGE, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, yay.haz. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

MARAŞI, Seyyid Zâhirüddin b. Seyyid Nâsirüddin, *Tarih-i Taberistan Rû'yan ve Mâzenderân* (Ths. Muhammed Hüseyin Tesbihî) Müessesesi-i Matbuat-i Şarkî, Tahran 1345.

MERÇİL, Erdoğan “Taştardar”, *DİA*, C.40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss.161-162.

MERÇİL, Erdoğan, “Bâvendîler” *DİA*, C.5, TDV Yay., İstanbul, 1992, ss. 214-216.

MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud, *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, C. 4, Kitapfûrûş-i Hayyam, Tahran 1339.

MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud, *Ravzatü's-Safâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018.ÖZAYDIN, Abdülkerim “Cend” *DİA*, C.7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss.359-360.

NARSHAKHÎ *The History of Bukhara*, çev. Richard N. Freye, Cambridge, The Medieval Academy of America, 1954.

NERŞAHÎ, Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşahî, *Tarih-u Buhârâ*, çev. Emin Abdulmecid Bedevî-Nasrullah Mübaşir el- Terâzî), Dâru'l- Maarif.

NERŞAHÎ, *Tarih-i Buhârâ*, (Tash. Müderris Râzî), İntişarat-ı Bunyad- Ferhengî İran, Tahran 1351.

NERŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer Nerşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular*, C. 1, İSAM, İstanbul 2017.

PEACOCK, A.C.S., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

PIYADEOĞLU, Cihan, *Büyük Selçuklular*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

RÂŞİD AL-DİN FAZLULLAH, *Câmî Al-Tâvârih*, C.2/5 çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2018.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's- Sûrûr*, C.1, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.

RENÇBER, Akif, “Bâvendîlerin Harezmsâhlar İle Münasebetleri” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2, 2, 2019, ss.170-182.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camiü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarih-i Ayân*, C.11, Haydar Abâd 1952.

ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara 2021.

ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmaü'l- Ensâb*, tsh. Mîr Haşem Muhaddîs, İntişarat-ı Emîrkebir, Tahran 1372.

TANERİ, Aydın “Hârizmsâhlar”, C. 16, *DİA*, TDV Yay., 1997 İstanbul, ss.228-231.

TANMAN, M. Baha, “Hankah” *DİA*. C.16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 45-46.

TOKUŞ, Ömer, “Taberistan Dağlarının Melikleri Bâvendîler (45-750/665-1349)”, *Tarihin Peşinde Dergisi*, 20, 2018, ss.429-461.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

VATVAT, Reşîdüddin, *Arâsiü'l-Havâtîr Nefâsiü'l-Nevâtîr* Ayasofya Nüshası, Nr: 4138.

VATVAT, Reşîdüddin, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*, tsh. Kâsım Toyserekanî, İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1338.

OĞUZ İSYANI VE HÂREZMŞAH ATSIZ'IN OĞUZLARA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

YAKUPOĞLU, Cevdet, “Sultan Sencer Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, ss.153-168.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>